

Шульжук Н. В.

УДК 811.161.2'367

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ТИПИ СКЛАДНОПРИЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті здійснено аналіз семантико-граматичних типів складнопriєднувальних конструкцій як виразної ознаки синтаксису українського діалогічного мовлення; схарактеризовано клас приєднувальних сполучників, що регулюють змістові відношення між приєднувальними та опорними реченнями.

Ключові слова: складнопriєднувальна конструкція, приєднувальні сполучники, діалогічна єдність.

В статье проанализированы семантико-грамматические типы сложнопри соединительных конструкций – типичного явления синтаксиса украинской диалогической речи; охарактеризован класс соединительных союзов, которые регулируют смысловые отношения между при соединительными и опорными предложениями.

Ключевые слова: сложнопри соединительная конструкция, соединительные союзы, диалогическое единство.

The analysis of semantic-grammatical types of complex connecting structures as an expressive sign of Ukrainian dialogical speech syntax is made in the article; connecting conjunctions category which regulates semantic relations between connecting and basis sentences is characterized.

Key words: complex connecting structures, connecting conjunctions, dialogical unity.

Сучасний парадигмальний простір лінгвістики представлений співіснуванням двох доміантних парадигм: прагматичної та когнітивної, адже сьогодні увага дослідників насамперед зосереджена на мові як знарядді комунікації та впливу. Синтез означених парадигм зумовлює становлення нової когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, орієнтованої не лише на способи представлення знань у мові, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікації. Оскільки вивчення усного мовлення дає можливість зробити глибокі висновки про структуру національних мов, їх динаміку, різноманітні функції в комунікації, то однією з провідних наукових проблем сучасного українського мовознавства залишається дослідження діалогічного літературного мовлення, особливостей його синтаксичної організації, у зв'язку з чим тему повідомлення вважаємо актуальною.

Однією з особливостей діалогічного мовлення є те, що мовець, починаючи речення, нерідко не має чіткого уявлення про те, з яких елементів воно буде складатися. Тому окремі з них можуть сформуватися у вигляді поступово приєднувальних компонентів, які спочатку не були передбачені мовцем.

Незважаючи на наявність спеціальних праць про досліджувані структури (П. Коструби [6], І. З. Петличного [9], Ю. В. Ванникова [1], М. Л. Михліної [7], І. Г. Чередниченка [11], В. В. Жайворонка [5], П. С. Дудика [2], М. Є. Шафіро [12] та ін.), учені не дійшли спільної думки щодо єдиної назви для цих конструкцій. “Приєднувально-видільними” називає їх І. З. Петличний, “видільними реченнями” – П. П. Коструба, вважає подібні структури “своєрідними неповними” без виділення в окремий тип І. Г. Чередниченко, “видільними” або “приєднувальними” називає їх П. С. Дудик, вважаючи ці речення повними, оскільки вони є частиною попереднього речення (мовознавець виділяє кілька груп приєднувальних конструкцій), як “складно приєднувальні” кваліфікує ці утворення В. В. Жайворонка. Крім того, у науковій літературі немає чіткого розмежування між складнопriєднувальними конструкціями та парцельованими. Окремі лінгвісти ототожнюють ці мовні явища. Нам імпонує думка В. В. Жайворонка, який приєднувальними вважає речення, що “не розміщуються в традиційний ланцюг сурядних та підрядних речень, а становлять окремий вид речень, виділених особливою приєднувальною інтонацією. Вони стоять лише після основного речення, виділяються логічно й інтонаційно, часто досягаючи виразності окремого висловлення, що й визначає характер приєднання. Зміст приєднувальної частини містить додаткові повідомлення чи зауваження, які з'являються в свідомості після основного висловлення або разом з ним, що й надає їй більшої самостійності” [5, с. 4].

Отже, приєднувальний зв'язок відмінний від сурядного та підрядного, тому сполучники сурядності й підрядності часто виступають у новій для себе ролі, виконуючи функцію приєднання та утворюючи “єдину комунікативну одиницю” [3] – складнопriєднувальну конструкцію. Проте не всі дослідники визначають приєднання як особливий тип зв'язку (див., напр.: [1]).

У граматичному плані частини складнопriєднувального речення нерівноцінні: основна є базовою структурою, а побічна не розвиває першої, а лише доповнює її зміст. Виникнення додаткового компо-

нента більшість дослідників справедливо пов'язує з виникненням додаткового комунікативного завдання (це потрібно або мовцю, або слухачеві) та деякими психологічними особливостями процесу утворення думки.

Приєднувальні речення виникають під час мовлення разом із реченнями, від яких вони залежать за змістом і граматично. Однак приєднувальне речення не можна ототожнювати з синонімічним із ним підрядним, оскільки приєднувальне речення характеризується "відносною повнотою смислу і не потребує поповнення його головним реченням" [10].

Слідом за В. В. Жайворонком [4], серед складноприєднувальних конструкцій, виокремлених у складі діалогічних єдностей, виділяємо такі їх семантико-граматичні типи: складноприєднувальні конструкції, у яких приєднувальні речення синонімічні з частинами складносурядних; складноприєднувальні конструкції, у яких приєднувальні речення синонімічні з підрядними; складноприєднувальні конструкції, у яких приєднувальні речення синонімічні з частинами складного безсполучникового речення.

Спостереження свідчать, що найпоширенішим є третій семантико-граматичний тип складноприєднувальних структур. Наприклад: "Там щось Давид розуміє, а з ним Тихін і Яким-гармоніст, – **удосвіта з буряків повернувся**" (А. Головка); "Розказую, а сам уже вкотре оглядаю його кімнатку; **вона забита книжками, обклеєна репродукціями, завалена платівками, найрізноманітнішими записами**" (Є. Гуцало); "Нагнав жінку по дорозі, – **везла вона з дівчинкою возик з мішком од млина**" (А. Головка); "Кажуть сусіди, що тут проходили, – **її сім'я все макуху їла і стала примішувати бадилля, назбиране з осені**" (В. Барка).

Окрім безсполучникових складноприєднувальних речень, діалогічне мовлення багате й на сполучникові складноприєднувальні конструкції. Одним із засобів оформлення приєднувального зв'язку між частинами складноприєднувального речення є "приєднувальні сполучники, а також приєднувальні сполучні вирази і слова" [4, с. 13]. Вони регулюють змістові відношення між приєднувальними та опорними реченнями складноприєднувальної конструкції і підкреслюють їх внутрішню змістову та граматичну єдність.

Клас приєднувальних сполучників і досі мовознавцями чітко не окреслений. Це пояснюється насамперед тим, що приєднувальну функцію в реченні можуть виконувати не лише специфічно приєднувальні сполучники, а й ряд сполучників сурядності, підрядності, деякі частки, модальні слова, прислівники. Тому, поділяючи думку В. В. Жайворонка [4], виділимо чотири класи приєднувальних сполучників: 1) сполучники, що виконують переважно функцію приєднування ("Ті спершу в повітря, а потім знову в повітря... **та й то поскаржусь вищій владі**" (В. Міняйло); "Не так-то вже й малий ваш хлопець... **Та й недалеко їхати – годину...**" (М. Коцюбинський); "Ото ж, бачиш з пляшкою в руках прокатили. **Ще й підпис який дали: Гуляй губа**" (О. Гончар)); 2) приєднувальні сполучники, омонімічні до сполучникових засобів сурядності або підрядності (сурядності – "Гріх – не міх, за плечима не носити... **Та проте стерегтися тра**" (В. Міняйло); "Як же ми всі вирядилися, кожна як русалка, **й де тільки русалок набралось в нашому Овечому?**" (Є. Гуцало); підрядності – "Знаєш, я ото до Варочки в гості з колискою. **Бо хто їй принесе чи сплете?**" (Є. Гуцало); "Не було ще приказу... **Хоча** для тебе, голубе, було б краще" (І. Багрянний)); 3) приєднувальні сполучники, омонімічні до модальних слів і часток ("Не знаю, що з нами буде, – сказала, прощаючись з чоловіком, Дарія Олександрівна, – **можже, вижебраю для них...**" (В. Барка); "Чи ти вже й Прокопа Дудку забула!.. **Ще ж не вмер, а живий**" (Є. Гуцало); "Мордував усю Забару, – **нехай тепер сам помордується**" (Є. Гуцало); "Писалось ж у біблії, що літатимуть птиці і залізними носами клюватимуть людей, – **от і є літаки**" (Г. Тютюнник)); 4) приєднувальні сполучники, омонімічні до прислівників ("Лев. ...Як буду вмирати, то прийду, як звір до лісу, – **отут** під дубом хай і поховать..." (Л. Українка)).

Рідше складноприєднувальні конструкції оформляються як сукупність реплік: основна частина побудови є однією реплікою, а складноприєднувальна – іншою, тобто розташування частин дистантне. Наприклад:

- Три дні тут – ні крихти не взяла.
- Вже ноги не держать.
- Ще й бережись, бо в яр одвезуть... (В. Барка).

Зауважимо, що між частинами складноприєднувального речення на письмі нерідко ставиться крапка, три крапки, знак оклику, знак питання. Проте це не означає, що названі знаки розділяють дві закінчені думки мовного потоку. Їх слід уважати за умовне позначення приєднувальної паузи на межі взаємопов'язаних частин граматичної єдності, друга з яких тяжіє до першої, доповнюючи її. Правомірнішим знаком на межі частин складноприєднувального речення вважають кому й тире [3, с. 68; 5, с. 6].

Діалогічне мовлення персонажів прозового твору, як свідчать спостереження, здійснюється під більшим текстуально вираженим контролем автора, тому стале вживання наведених прикладів складноприєднувальних структур із творів Олеса Гончара, Євгена Гуцала, Григорія Тютюнника та ін. свідчить, що подібні синтаксичні одиниці є не лише яскравою ознакою індивідуально-авторської манери письма, а й яскравим засобом стилістичного синтаксису. Так, у романах О. Гончара використання складноприєд-

нувальних речень посилює напругу мовлення, створює динамізм у тексті, підвищує емоційний вплив розповіді на читача.

Таким чином, характер інформації, умови її передачі визначають і архітектоніку діалогу, і коло структур, що його обслуговують. Асоціативний принцип організації діалогічного мовлення зумовлює активне функціонування в ньому складноприєднувальних структур, передумови виникнення яких пов'язані із суперечністю між лінійною організацією речення та нелінійним характером мислення. Подібні структури, задовольняючи потреби комунікації та виконуючи певне функціонально-стильове призначення, є активними і перспективними одиницями розмовного діалогічного мовлення. Оскільки досягнення в галузі дискурсології переконують, що для розвитку комунікативних умінь і навичок недостатньо працювати лише з мовною тканиною тексту, найбільш сприятливі умови для розв'язання низки проблем лінгвістики та лінгводидактики, зокрема формування мовної особистості, закладені в можливості вивчати й аналізувати текст в екстралінгвістичному контексті, то перспективи подальших досліджень пов'язуємо із з'ясуванням функціонального призначення складноприєднувальних конструкцій у складі такого комунікативного явища, як дискурс, що зумовлений не лише ситуацією мовлення та умовами спілкування, а й пов'язаний із мовцями, відображаючи їхні інтенції, мотиви, досвід, презентовані зовнішнім контекстом – соціальним, соціокультурним, психологічним, ситуативним, етнографічним.

Література:

1. Ванников Ю. В. Явление парцелляции в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук / Ю. В. Ванников. – М., 1965. – 24 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
3. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 67–74.
4. Жайворонок В. В. Складноприєднувальні конструкції в усному мовленні / В. В. Жайворонок // Українська мова і література в школі. – 1969. – № 2. – С. 13–17.
5. Жайворонок В. В. Сложноподчинительные конструкции в украинской усной и письменной литературной речи : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук / В. В. Жайворонок. – К., 1970. – 25 с.
6. Коструба П. Г. До питання про поняття і класифікацію неповних речень / П. Г. Коструба // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – Кн. IV. – С. 62–64.
7. Михлина М. Л. Из наблюдений над синтаксическими особенностями диалогической речи : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук / М. Л. Михлина. – М., 1955. – 16 с.
8. Несина Н. Г. К вопросу о структуре диалога в современном русском языке / Н. Г. Несина // Исследования и статьи по русскому языку. – Волгоград : Волгоград. пед. ин-т им. Серафимовича, 1972. – Вып. 3. – С. 61–70.
9. Петличний І. З. Приєднувально-видільні речення в українській літературній мові / І. З. Петличний // Проблеми синтаксису. – Львів, 1963. – С. 20–31.
10. Уханов Г. П. О грамматической природе придаточных предложений : автореф. дисс. на соиск. научн. степени докт. филол. наук / Г. П. Уханов. – М., 1970. – 38 с.
11. Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи її класифікації / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – 1954. – № 3. – С. 14–20.
12. Шафиро М. Е. Присоединение как явление речевого синтаксиса (квалификация в аспектах актуального и грамматического членения) : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук / М. Е. Шафиро. – Саратов, 1965. – 23 с.